

**До проблеми трактування сутностей архетипу та символу в
світлі сучасної лінгвістичної науки**

У сучасній лінгвістичній науці неабияку зацікавленість викликають такі сутності, як: архетип та символ, зокрема їм присвячені праці вчених А. Лосєва, К. Юнга, М. Алефіренка, А. Бароніна та інших. На нашу думку, доречним видається підтримати ідею О. Донченко, а саме: «архетипову парадигму викликали до життя потужні глобалізаційні тенденції, бо саме архетипи мають надкультурні змісти трансперсонального, всезагального психічного» [3: 170], тому що сучасні умови глобалізації передбачають розгляд первинних основ різних культур через призму їх схожостей та відмінностей, що значною мірою зумовлює **актуальність** запропонованого дослідження. *Мета* цієї розвідки полягає у визначенні особливостей у тлумаченні архетипу та символу, встановленні їх кореляції. Задля досягнення мети потрібно виконати *завдання*: розглянути існуючі дефініції вищезгаданих сутностей, виявити їх основні властивості та функції, з'ясувати у якому співвідношенні перебувають архетип і архетипний символ.

Перш за все, варто звернутися до етимологічних основ архетипу. Відтак, *архетип* з грец. *arche* – початок та *typos* – образ, першоформа, це поняття, яке походить з давньої традиції платонізму та відіграє вагомую роль в «аналітичній психології», яка розроблена відомим швейцарським вченим К. Юнгом. Під шаром «особистісного несвідомого», який складає основний предмет вивчення в класичному психоаналізі З. Фрейда, К. Юнг виявляє «*колективне несвідоме*», що трактується як загальнолюдська основа духовного життя індивідів, що унаслідковується, а не формується на основі індивідуального досвіду. І якщо в особистісному несвідомому провідну роль відіграють

«комплекси», то структуроутворюючими елементами колективного несвідомого є архетипи. Таким чином, згідно з теорією К. Юнга, *колективне несвідоме* втілюється в архетипах, що виявляються у міфах та сновидіннях [11: 131; 2: 58], є не певним конкретним мотивом, а сукупністю мотивів, що варіюються і мають різні форми вираження.

Архетип позначає суть, форму і спосіб зв'язку несвідомих першообразів та структур психіки, які наслідуються. Ці утворення забезпечують основу поведінки, структурування особистості, розуміння світу, яке характерне для тієї або іншої етнічної групи. Іншими словами, архетипи утворюють певні всезагальні апріорні психічні і поведінкові програми [2: 56]. На думку В. Круглова, архетипи варто розуміти як вроджені психічні структури несвідомого, що становлять частину досвіду людства, визначають внутрішні образи об'єктивного життєвого процесу і первісні форми збагнення зовнішнього світу, його глибинні схеми, згідно з якими творяться думки та почуття, засновані на міфологічних темах і сюжетах; це колективний релікт історичного минулого, що зберігається в пам'яті людей [5: 10]. У свою чергу, М. Аліференко виокремлює *відмінні властивості та ознаки* цих феноменів культури: *жанрова незакріпленість, відсутність в архетипа яскравої етномовної метафоричності, стійка семантика архетипа* [1: 190]. Саму поведінку індивідів або ж етнічних груп можна певним чином пояснити у термінах архетипової енергії. Ураховуючи той факт, що архетипи завжди наповнюються конкретним змістом, є нейтральними стосовно добра і зла, тоді для них характерні *амбівалентність та іманентність* [2: 58]. До того ж, основними характеристиками архетипів вважають *мимовільність, несвідомість, автономність та генетичну обумовленість*.

Поняття архетипу існує в підсвідомості кожної людини, воно пов'язане з інстинктами і має потужний психічний потенціал [7: 275]. Необхідно зазначити, що в нашій свідомості архетипи виявляються у вигляді *архетипних образів*. Відтак, *архетипний образ* є відображенням у свідомості людини колективного несвідомого, тобто

архетипу, тому він має універсальний характер [7: 275]. Більше того, К. Юнг навіть пов'язує процес утворення етносів з архетипами колективного несвідомого [2 : 56]. Архетипний образ є наочно-чуттєвим, це форма наявності архетипу у свідомості, яка надалі трансформує його в символ, зокрема поєднує образ і раціональний смисл [8]. Архетипові образи передують усім формам логічного мислення, вони є умовою людського досвіду [9].

К. Юнг зазначав, що поза нашою безпосередньою свідомістю, яка має цілком особистісний характер, яку ми визначаємо єдиною емпіричною психікою, існує інша психічна система колективного універсального і безособистісного характеру, яка є ідентичною в усіх індивідів [12: 339]. Архетип починає функціонувати там, де або іще не існують свідомі поняття, або де такі через внутрішні або зовнішні обставини взагалі неможливі. Ці суб'єктивні розуміння, як вважав вищезазначений вчений, сильніші, ніж вплив об'єкта. Їхня психологічна цінність вища, тому що архетип знаходиться в основі усіх вражень [2: 57].

Більше того, коли йдеться про архетипи як універсальні феномени, мається на увазі нескінчений процес смислоутворення, а також трансляція смислів. Іншими словами, основою всіх культурних феноменів є первинні прамоделі. Модифікуючись у процесі історичного розвитку, архетипи зберігають ті першообрази, які відповідають етнокультурам як частинам загальносвітової культури й подані в національних образах культури. Існування архетипів як пам'яті є основою культурно-історичної та соціальної зміни буття, ціннісно-значеннєвим стрижнем культури. У цьому контексті архетипи як універсальні феномени культури, виконують *функцію соціальної пам'яті*, оскільки акумулюють не тільки індивідуально створені програми, а й загальні колективні знання і досвід. Вони є неодмінною умовою існування суспільства [9]. Крім того, як відомо, існують інші функції цих одиниць, наприклад: *забезпечення основи поведінки та структурування особистості, розуміння світу, забезпечення взаємозв'язку культури та взаєморозуміння між людьми.*

Один з аспектів аналізу архетипів колективного несвідомого, який, на нашу думку, вартий пильної уваги дослідників, повинен бути пов'язаний з поняттям символу.

Отже, як відомо, *основними критеріями виділення символів є*: 1) схожість за асоціацією; 2) полісемантичність; 3) контекстна зумовленість символу (кожен контекстуальний рівень допомагає виявити як збереження, так і втрату певних символічних значень; 4) ритуально-магічна і культурна зумовленість (виникнення символів пов'язане з появою перших елементів культури; 5) антропоцентричність (символізація задана людині через суспільство, підлягає його психологічним і соціальним настановам і самостійно їх виявляє) [8: 7]. Учений А. Лосев визначає *символ* як ідейну, образну або ж ідейно-образну структуру, що містить в собі вказівку на ті або інші відмінні від неї предмети, для яких вона є узагальненням та нерозгорнутим знаком [6: 35]. Символ від грец. *symbolon* знак, ідея, образ або об'єкт, що має власний зміст, але одночасно представляє в узагальненій, нерозгорнутій формі певний інший зміст. На думку Т. Жеребило, він є графічним або звуковим знаком, що слугує умовним позначенням якого-небудь поняття [4 : 322].

Варто зазначити, що символ дозволяє увійти у непередметний світ смислових відносин. Отже, за допомогою символів усвідомлюються смисли, які не піддаються нашому розумінню, які живуть в несвідомих глибинах душі і об'єднують людей в етнокультурну спільноту. До того ж, справжній символ не просто виражає певний смисл, а передає також увесь спектр його магічної сили. Він є непідконтрольним нашому усвідомленню [1: 189]. У широкому семіотичному смислі символ є багатосмисловим конвенціональним мотивованим знаком, який репрезентує крім власного денотата також пов'язаний з денотатом, але якісно інший, більшою мірою абстрактний референт так, що первинне та вторинне значення об'єднуються під спільним означаючим [10: 46].

В формально-семантичному аспекті *основною функцією символу є репрезентативна*, тобто функція означування референта денотатом. *Гносеологічна функція* відображає пізнання ідейного боку

предметного світу, усвідомлення смисла у видимому, сутності у явищах. *Комунікативна функція* виявляється в умовно-знакових системах, кодах, символи слугують для повідомлення про імпліцитний факт або про його ідеальний смисл. Щодо *магічної функції*, то варто наголосити, що це функція заміщення символом езотеричного і татуйованого [10: 47]. *Естетична функція*, у свою чергу, означає створення певного враження в адресата за допомогою використання символіки.

Окрім знаковості в гуманітарній традиції, як це підкреслює О. Шелестюк, акцентуються такі *властивості символу*: образність (іконічність), мотивованість, комплексність змісту символу та рівноправність значень в ньому, «іманентна» багатозначність та розмитість кордонів значень в межах символу, архетиповість символу, його універсальність в окремій культурі, перетин символів в культурах різних часів та народів, убудованість символу в структуру міфології та інших семіотичних систем [10: 47; 2]. Отже, іманентна багатозначність символу означає наявність в нього смислової перспективи, ланцюжків значень, все більш абстрактних за ступенем віддалення від вихідного значення [10 : 56]. Символ є конгломератом різних значень.

Отже, ми можемо зробити висновки про те, що архетипи позначають суть, форму і спосіб зв'язку несвідомих першообразів, структур психіки, які наслідуються, а символи вважають образну структуру, що містить в собі вказівку на ті або інші відмінні від неї предмети. Згадані структури є поліфункціональними та забезпечують структурування особистості, керування поведінкою особи та групи осіб.

У *перспективі* дослідження вивчення особливостей процесу, коли архетипи, архетипні образи та символи детермінують людське мислення та поведінку в межах окремих етносів, аналіз трансформації архетипів у напрямку від психічної структури до вагомого культурного феномену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие / Н. Ф. Алефиренко – 3-е изд. – М. : Флинта: Наука, 2013. – 224 с.
2. Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин. – К. : Тандем, 2000. – 263 с.
3. Донченко О. Архетипи – спільне в нашому житті (розпізнавання архетипів як шлях до унікальності) / О. Донченко // Психологія особистості. – 2011. – № 1 (2). – С. 170–181.
4. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов: Изд. 5-е, испр. и дополн. / Т. В. Жеребило. – Назрань: Изд-во “Пилигрим”, 2010. – 485 с.
5. Круглов В. Л. Антропологические заметки к понятию «мифологема» / В. Л. Круглов [Электронный ресурс] // Вестник Томского государственного университета. – Томск : Изд-во ТГУ, 2008. – № 310. – С. 10–15. – Режим доступа: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/310-10.pdf>
6. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А.Ф. Лосев – М. : Искусство, 1995. – 320 с.
7. Сапун М. В. Концепт та архетип у картині світу письменника / М. В. Сапун // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ “Київський університет, 2011. – Вип. 37. – С. 273–277.
8. Свиридов О. Ф. Символіка замовлянь у східнослов'янському і британському магічному фольклорі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. Ф. Свиридов. – Одеса, 1996. – 16 с.
9. Северинова М. Ю. Теорія К. Юнга про архетипи та її вплив на художню (музичну) культуру [Електронний ресурс] / М. Ю. Северинова – Режим доступу: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/kultura40/24.pdf>
10. Шелестюк Е. В. Семантика художественного образа и символа (на материале англоязычной поэзии XX века: дисс. ... канд. филол. наук : 10. 02. 04 / Е. В. Шелестюк. – М., 1998. – 202 с.
11. Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К. Г. Юнг // Вопросы философии. – 1988. – № 1. – С. 131–138.
12. Юнг К. Г. Человек и его символы. – М., 1998. – 670 с.